

Гріньова Ольга Михайлівна
Київський університет імені Бориса Грінченка
Київ

**ПРОЕКТУВАННЯ ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ ОСОБИСТОСТІ У
КРИЗОВОМУ СУСПІЛЬСТВІ**

Постановка проблеми. На сучасному етапі становлення Української держави надзвичайно складна суспільно-політична ситуація, економічна криза зумовлює кризу соціальну, яку переживає на особистісному рівні кожен громадянин. Поступальний рух України до європейської спільноти, зростання мобільності сучасних українців сприяє розширенню світогляду, зростанню можливостей з особистісної, соціальної, професійної самореалізації та самоздійснення. Однак соціальна нестабільність, стрімкі суспільні трансформації на державному рівні, переживання значними верствами населення надзвичайно гострої кризової ситуації у окремих регіонах країни, невпевненості у своєму майбутньому, соціальної незахищеності зумовлюють становлення ряду негативних особистісно-емоційних утворень, зокрема тривожності, пригніченості, обмеження часової транспективи, негативну динаміку системи ціннісно-сміслових орієнтацій та ін. Усе це надзвичайно ускладнює процес побудови сучасними українцями свого життєвого шляху. Отже, ґрунтовне дослідження феномену проектування життєвого шляху особистості, яке є основою розробки ефективних психодіагностичних й психокорекційних програм з оптимізації побудови особистістю індивідуальної траєкторії власного життя в умовах кризового суспільства, потребує уваги сучасних психологів.

Тому **метою даної статті** є дослідження феномена проектування життєвого шляху особистості, зокрема, в умовах кризового суспільства, у фаховій літературі.

Результати теоретичного дослідження. Вивченню проблеми побудови особистістю свого життєвого шляху приділяється значна увага у різних напрямках зарубіжної психології: психоаналізі, гуманістичній та екзистенційній психології. У психоаналізі значна увага приділяється підсвідомим детермінантам життєвого шляху людини. З.Фрейд пов'язував життєву спрямованість особистості з задоволенням її актуальних потреб [18]. К.-Г.Юнг підкреслив, що особистість може усвідомити смисл власного існування і стати суб'єктом власного життя на відносно пізніх етапах онтогенезу в результаті осмислення нею власної самості [20]. Е.Фромм відзначив надзвичайну складність генези людської індивідуальності всупереч суспільно нав'язаним стереотипам соціально бажаних життєвих стилів. Активізація “Я-концепції” особистості, здійснення нею глибинного самоаналізу й рефлексії власного “Я” дають можливість відмовитись від споживацького способу буття й перейти до усвідомленого, відповідального й осмисленого конструювання власного життя у гармонії зі світом та іншими людьми [19].

У гуманістичній психології (А.Маслоу [9], К.Роджерс [13]) підкреслено нерозривний взаємозв'язок продуктивної побудови людиною власного існування та її особистісного зростання, самоактуалізації. Згідно з К.Роджерсом, становлення особистісних якостей самоактуалізованої людини і є результатом її боротьби за вироблення й ствердження власного способу життя [13].

А.Маслоу розглядав самоактуалізацію як послідовність життєвих виборів особистості на користь її розвитку. Згідно з дослідником, можливості духовного зростання людини у процесі її самопроектування необмежені, оскільки “Практично кожен з нас міг би домогтись в своєму життя більшого, ніж він досяг. У кожному з нас є нереалізовані або нерозкриті можливості” [9, с. 48].

Найбільша увага проблемі проектування життєвого шляху особистості у зарубіжній психології приділяється у дослідженнях екзистенціалістів. Представники екзистенціалізму підкреслили незалежність особистості від соціальної детермінації, виключну роль її самодетермінації, становлення екзистенціалів особистісної свободи й відповідальності як механізмів проектування життєвого шляху. Згідно з Ж.-П.Сартром, людина і її життя і являє собою проект, що самоздійснюється [15].

Р.Мей розглядав буття особистості як “модель потенційних можливостей”. Основним життєвим завданням особистості, згідно з дослідником, є усвідомлене й цілеспрямоване управління людиною власним життям, формування у неї “почуття буття”. Становлення “почуття буття”, у свою чергу, зумовлює перетворення особистості з носія окремих соціальних функцій у суб’єкта власного життя і таким чином створює можливості для цілісного управління людиною власним життям, а не зведення життя до окремих справ і соціальних функцій [10].

В.Франкл осмислення і побудову особистістю свого життєвого шляху пов’язував з феноменом життєвої напруги. Найбільш гостро особистість переживає смисл свого буття і найбільш чітко усвідомлює власні життєві цілі й завдання саме у кризові, зламні для суспільства періоди. Натомість життя людини у стабільному суспільстві з високим рівнем економічного розвитку позбавляє особистість від необхідності боротьби за задоволення власних потреб. Тому життя сучасної людини часто проходить на низькому рівні життєвої енергії. Відповідно сучасна особистість часто не має достатніх внутрішніх ресурсів для успішного здійснення смисложиттєвого пошуку і подальшої продуктивної самореалізації [17].

Подальший розвиток досліджень проблеми проектування життєвого шляху представлено у дослідженнях представників діяльнісно-особистісного й особистісного підходів (К.О.Абульханова-Славська [1], Б.Г.Анан’єв [2],

В.А.Петровський [11], С.Л.Рубінштейн [14] та ін.). Дослідники підкреслили нерозривний взаємозв'язок проектування особистістю свого життєвого шляху та її самовизначення. Життєвий вибір, який здійснює особистість у найбільш життєво значущих ситуаціях (“вузлових життєвих ситуаціях” за К.О.Абульхановою-Славською [1] і В.А.Петровським [11], “подіях поведінки” за Б.Г.Анан'євим [2], “вузлових моментах життя” за С.Л.Рубінштейном [14]), є основою її самовизначення і визначає на тривалий відрізок часу подальший вектор життєвого шляху особистості, а отже - і специфіку побудови нею свого існування.

Особливості життєвих рішень, виборів й самовизначення особистості у процесі проживання нею різних віх життєвого шляху, набутий життєвий досвід зумовлюють специфіку становлення її унікальної картини життєвого світу, як способу життєконструювання. Феномен життєвого світу особистості у дослідженнях К.-О.Абульханової-Славської [1], А.В.Петровського [11], Т.М.Титаренко [16] та ін. представлено у двох вимірах: життєвого часу і життєвого простору. Становлення життєвого простору особистості сприяє активізації її часової транспективи, а саме здатності робити життєві вибори або приймати життєві рішення. А.В.Петровський відзначив наявність у житті людини внутрішньоіндивідуального, інтеріндивідуального і метаіндивідуального особистісних просторів. У внутрішньоіндивідуальному просторі відбувається активізація індивідуальності, суб'єктності. Інтеріндивідуальний простір включає процеси міжособистісної взаємодії. Метаіндивідуальний простір існує поза межами особистості і являє собою систему її трансценденційних впливів на особистісно-духовне зростання інших людей [11]. Подальший розвиток досліджень метаіндивідуального простору А.В.Петровського у часовому аспекті представлений у роботах С.Д.Максименка [8] і Т.М.Титаренко [16]. Дослідники підкреслили, що життя людини триває, доки живі її нащадки, тривають її справи, а спогади про особистість та її життєвий шлях впливають на життя інших людей [8]; [16].

К.О.Абульханова-Славська у життєвому просторі особистості виділила дві складові: “життя для себе” і “життя для інших”. Успішність дотримання індивідуумом оптимального балансу між двома складовими життєвого простору на основі власних ціннісно-сміслових орієнтацій зумовлює становлення у нього своєчасності - уявлень про оптимальний час здійснення різних видів діяльності. Оцінка своєчасності є основою прийняття рішень про реалізацію чи відмову від різних життєвих завдань [1].

Інтернальність локусу контролю особистості як необхідну умову реалізації її життєвих цілей підкреслила і Т.М.Титаренко [16, с. 94]. Способом життєконструювання особистості є побудова життєвого світу, важливою складовою якого є життєвий простір. Найвищим рівнем конструювання життєвого шляху особистості є становлення суб'єктного життєвого простору. У центрі такого простору “... опиняється активний суб'єкт, що приймає самостійні рішення, бере на себе відповідальність за все, що відбувається, прагне перетворити самого себе відповідно до значущих цінностей” [16, с. 70]. Механізмом життєздійснення людини є життєвий вибір [16].

П.П.Горностаєв [4], Т.М.Титаренко [16] підкреслили неоднозначність впливу соціальних криз на становлення життєвого світу особистості. З одного боку, згідно з П.П.Горностаєвим, в умовах проживання життєвої кризи часто відбуваються значні деформації життєвого світу особистості або навіть його руйнація [4].

Згідно з Т.М.Титаренко, кризові ситуації життя особистості часто зумовлюють зміну її життєвого задуму, способу життя у цілому, значні зміни життєвого часу й простору [16]. Однак ці зміни можуть бути і конструктивними: переоцінка особистістю системи власних цінностей зумовлює активізацію її смисложиттєвих орієнтацій і, як наслідок, активізацію особистісно-духовного зростання людини у цілому.

У роботах І.О.Логінової представлено результати експериментальних досліджень особливостей життєвого світу особистості в умовах переживання нею соціальної кризи. Згідно з дослідницею, у кризових умовах відбувається звуження життєвої транспективи особистості, зокрема - модусу майбутнього, критерієм оцінки значущості й особливостей кризової ситуації є суб'єктивно значущі події, об'єктивність аналізу особистістю кризової ситуації у цілому та зумовлених нею власних життєвих труднощів значною мірою обумовлюється розвитком рефлексії [7].

Самовизначення особистості у різних модусах її життєдіяльності, конструювання на цій основі життєвого світу людини, визначення стратегічних цілей життя зумовлюють формування у неї життєвих планів. Життєві плани відображають часовий аспект життєвих цілей особистості. Це ідеальні образи міри реалізації життєвих цілей особистості на різних віках її життя у майбутньому. Згідно з І.С.Коном, становлення життєвих планів особистості відбувається тоді, коли усвідомлені не лише життєві цілі, але й способи та ресурси їх досягнення [5]. Таким чином, основними складовими життєвих планів особистості є життєві стратегії (способи досягнення цілей життя) і життєва перспектива (оцінка ймовірності здійснення життєвих планів).

Оскільки основою життєвої стратегії особистості, згідно з дослідниками, є її ціннісно-сміслові конструкти, то особливості становлення життєвої стратегії особистості відображають специфіку її смисложиттєвих орієнтацій та самовизначення в умовах життя у конкретно-історичній ситуації. В умовах суспільства, що переживає економічну кризу, загострення потреб особистості у матеріальному благополуччі, соціальній захищеності часто призводить до формування життєвих стратегій, заснованих на егоцентричних цінностях. А це, у свою чергу, часто зумовлює гальмування життєвої самореалізації. Згідно з Е.Фроммом, егоцентрична життєва стратегія або спосіб життя "мати" відображає споживацьке ставлення особистості до світу, спрямованість на

досягнення переважно матеріальних благ [19]. А це, у свою чергу, як зазначив В.Франкл, призводить до стійкого переживання екзистенційної порожнечі й ускладнення смисложиттєвого пошуку людини [17]. Т.Є.Резнік і Ю.М.Резнік також виділили егоїстичні (життєвого благополуччя, життєвого успіху) і альтруїстичний (життєвої самореалізації) типи життєвих стратегій [12].

У роботах сучасних психологів (Н.Л.Бикова [3], Д.А.Красило [6]) підкреслюється неоднозначність динаміки феноменів самовизначення, життєвих планів, стратегій і самоздійснення особистості в умовах кризового суспільства. Згідно з дослідниками, переживання особистістю соціальної кризи як невпевненості у можливостях власної самореалізації призводить до гальмування проектування власного життя у модусі майбутнього життєвої трансспективи і, як наслідок, гальмування активності особистості з досягнення перспективних життєвих цілей у теперішньому. Водночас проживання особистістю кризових станів зумовлює значні зміни її “Я-концепції”, світогляду і, як наслідок, зміни ставлення до себе й оточуючого світу, переосмислення свого життя. Активізація ціннісних і смисложиттєвих орієнтацій особистості, усвідомлення необхідності прийняття виключно на себе відповідальності за процес і результати власного життя в умовах соціальної кризи зумовлює перебудову людиною свого життя на засадах свідомості, особистісної свободи, відповідальності й суб’єктності, а це, в свою чергу, сприяє зростання продуктивності самореалізації й самоздійснення людини.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Здійснений аналіз літературних джерел дає можливість констатувати, що проблема життєвого шляху особистості досліджувалась у ряді робіт зарубіжних, радянських та сучасних українських і російських психологів. У роботах авторів значна увага приділяється проблемам життєвого вибору й самовизначення як основі конструювання людиною свого життєвого шляху, побудови нею суб’єктивної картини життєвого світу та її впровадження у системі діяльностей і соціальних

ролей, формуванню життєвих планів, стратегій і перспектив як практичних засобів життєздійснення. У дослідженнях сучасних авторів відзначаються особливості побудови особистістю життєвого шляху в умовах соціальної кризи. Дослідники підкреслили гальмування цього феномену через обмеженість модусу майбутнього життєвої перспективи у кризових ситуаціях, однак водночас і можливості продуктивної перебудови людиною ціннісних і смисложиттєвих орієнтацій особистості як основи життєконструювання. У роботах сучасних вчених підкреслюється висока соціальна значущість вивчення особливостей проектування особистістю власного життя в умовах соціальної кризи як основи прогнозування й проектування динаміки особистісно-духовного зростання нації у цілому. Водночас здійснений аналіз літературних джерел не виявив у роботах сучасних авторів ґрунтовних цілісних досліджень особливостей життєвого шляху особистості в умовах соціальної кризи. Тому перспективами подальшого вивчення цієї проблеми є теоретичне й експериментальне дослідження особливостей самовизначення, формування життєвих планів, стратегій, самоздійснення особистості та проектування нею свого життєвого шляху у цілому в умовах кризової соціальної ситуації.